

MIROSLAV OVESNÝ

O STAVU SOUSTAVY SOCIOLOGICKÝCH DISCIPLIN U NÁS

Jedním ze státních hlavních úkolů, které koordinují pracovníci sociologického oddělení katedry filosofie, dějin filosofie, logiky a sociologie na filosofické fakultě university J. E. Purkyně, jsou dějiny české a slovenské sociologie. V rámci tohoto úkolu je třeba také hodnotit současné dějiny naší sociologie. K realizaci tohoto úkolu má přispět tato stať.

Jsem si vědom toho, že jednotlivec není dnes schopen posoudit náležitě stav všech sociologických disciplín. Chci se proto soustředit jen na globální pohled na soustavu sociologických oborů u nás, ukázat na disciplíny, které jsou nerozpracovány, příp. které se nerozvíjejí dost rychle, jinými slovy — kde jsou „bílá“ nebo „šedá“ místa. Tím chci naznačit, co by se mělo dělat. Domnívám se, že při plánování rozvoje sociologických disciplín u nás se přihlíží hlavně k bezprostředním potřebám praxe, ale méně se respektují potřeby teorie.

I. Soustava a skladba sociologických disciplín

Ustavených, příp. ustavujících se, sociologických oborů, je v současné době dlouhá řada a tato řada se každým rokem prodlužuje, protože se neustále rodí nové speciální sociologie. (Dokladem toho jsou mj. bibliografické přehledy, zvl. mezinárodní bibliografie sociologie, kterou vydává UNESCO.)

Mezinárodní bibliografie sociologie vychází při třídění literatury z následujícího schématu klasifikace:

- A. Dějiny a organizace sociologického bádání.
- B. Sociologické teorie a metody.
- C. Sociální struktura.
 - Demografické faktory.
 - Geografické a ekologické faktory.
 - Kultura a osobnost.
 - Sociální pospolitosti („complexes“) a skupiny.
 - Sociální stratifikace.
 - Manželství a rodina.

Etnické skupiny.

Ekonomické instituce (sociologické aspekty).

Politické instituce a instituce náboženské (sociologické aspekty).

D. Sociální kontrola a komunikace.

Sociální kontrola (morálka, náboženství, právo).

Názory a postoje.

Sociální komunikace (včetně komunikace prostřednictvím umění a výchovy).

E. Sociální změna.

F. Sociální problémy a sociální politika.

V tomto schématu je skryto mnoho problémů. Např. pojetí sociální struktury a sociální kontroly je příliš široké, naproti tomu téma kultura a osobnost je zase příliš úzké. Právo je odtrženo od politické sféry, ideologie je rovněž izolována aj.

U nás se pokusů o zkonstruování soustavy a skladby sociologických disciplín zúčastnili Z. Strmiska, D. Slejška, M. Petrusek aj. Z. Strmiska ve své soustavě problémových okruhů postupuje v podstatě od věd obecných ke speciálním. Podle něho hlavními problémovými okruhy jsou:

1. Sociologická metateorie.
2. Obecná sociologická teorie.
3. Sociologie jednotlivých společensko-ekonomických formací.
4. Konkrétní sociologické studium jednotlivých společností.
5. Sociologické otázky mezinárodních vztahů.
6. Speciální problémové okruhy:
 - a) sociologické studium přírodních podmínek společenského života,
 - b) sociologické studium jednotlivých oblastí společenského života.
7. Sociální psychologie.¹

Toto schéma vyžaduje podle mého názoru některé úpravy. Předně je třeba vyřadit z něho hraniční disciplínu, sociální psychologii. Sociologické otázky mezinárodních vztahů lze začlenit do sociologie politiky. Schéma je nutno doplnit dalšími obory, a to sociologickými disciplínami o jednotlivých společenských činnostech a procesech a sociální patologii, která má za předmět rovněž zvláštní okruh problémů.

Po těchto úpravách se utváří tato soustava a skladba sociologických disciplín:

1. Obecná sociologie (s dějinami sociologie).
2. Historická sociologie (v ní sociologie jednotlivých společensko-ekonomických formací).
3. Sociologie konkrétních společností (především zemí).
4. Speciální sociologie:
 - a) sociologie oblastí (jednotlivých) společenského života,
 - b) sociologie společenských skupin (jednotlivých),
 - c) sociologie společenských činností a procesů (jednotlivých).
5. Sociální patologie.

¹ Z. Strmiska, K základním otázkám pojetí marxistické sociologie. (Přehled vědecké a pedagogické práce kateder marxismu-leninismu, roč. 1965, čís. 2, str. 113–115.)

II. Kritéria posuzování

Za hlavní kritéria posuzování „zralosti“ nebo „nezralosti“ sociologických disciplín považují:

- e) zvyšující se vroucnost a intenzivnost kontaktů osobně rodinných a
 - a) stupeň konstituování daného oboru,
 - b) stupeň poznání zákonitostí zkoumaných jevů,
 - c) „předstih“ znalostí o studované realitě,
 - d) vliv na praxi.

ad a) Konstituovaný obor má jasně vymezen svůj předmět, jeho obsah a rozsah, systém specifických kategorií a systém specifických zákonů, případně i víceméně vlastní metodologii. Stupeň rozvinutosti se projevuje zpravidla také v rozsahu institucionalizace.

Nechci přeceňovat „předmětologické“ otázky. Přesto usuzuji, že stupeň jasnosti nebo nejasnosti předmětu disciplíny bývá ukazatelem jejího stavu. Je smutnou skutečností, že stále propukají dost ostré hraniční spory mezi některými společensko-vědními obory a speciálními sociologickými disciplínami. Vyřešením principiálních otázek by tyto spory mohly ustát nebo by se mohly aspoň zmírnit. Umožnil by se tím „modus divendi“ mezi příbuznými vědami.

Pozn.: K těmto otázkám jsem se pokusil zaujmout zásadní stanovisko v článku „Model of Special Sociology“,² v němž jsem načrtl schéma systému a struktury speciální sociologie. Vycházel jsem z koncepce, že referenčním systémem samostatných společensko-vědních oborů (např. vědy o právu, etiky atp.) je daná oblast (oblast práva, morálky atp.), kdežto referenčním systémem speciální sociologie je společnost. (Předmětem sociologie práva je tedy tematický okruh právo a společnost.) Speciální sociologie zkoumá především vzájemné souvislosti mezi studovaným jevem a a) jednotlivými oblastmi kulturně společenského života, b) jednotlivými společenskými skupinami, c) činnostmi a procesy. Na základě tohoto studia dochází speciální sociologie k závěrům o postavení, funkcích, působení, úloze a významu zkoumaného jevu v životě společnosti. Těmito závěry přispívá obecné sociologii v jejím výkladu systému a struktury společnosti.

ad b) Stupeň poznání zákonitostí zkoumaných jevů je hlavní kritérium. Domnívám se, že — i když se to některým zdá odvážné, dobrodružné, neodpovědné, jiným „staromódní“ — badání v každé disciplíně má vyvrcholit ve formulaci hlavních zákonů. Je zřejmé, že tyto pokusy ve společenských vědách jsou někdy „riskantní“. (Např. v demografii se nezdařily pokusy o formulaci zákonů reprodukce obyvatelstva v kapitalistické formaci a v socialistické společnosti. Rovněž formulace hlavních ekonomických zákonů kapitalismu a socialismu nejsou stále ještě exaktní.) Neúspěch a nesnáze by však neměly odradit badatele ve společenských vědách od dalšího snažení. V obecné sociologii se teoretikové omezují jen na opakování několika klasických zákonů (zákona souladu výrobních sil a výrobních vztahů atd.) a tím končí.

² M. Ovesný, Model of Special Sociology. (Sborník prací filosofické fakulty University J. E. Purkyně, řada G 14.

Předpokladem úspěchu je definování hlavních pojmů. Sociologové mají nevýhodu v tom, že — na rozdíl od přírodovědců — operují termíny, které se běžně používají v různém smyslu a rozsahu (např. termíny: společnost, kultura, civilizace, technika, politika, morálka, lid, národ, třída, vrstva, inteligence, vývoj, pokrok, úpadek atd.). Sociologům nezbyvá než zachytit všechny významy těchto termínů a pokusit se o přesné definování. Není natrvalo možné, aby ve vědeckých diskusích se muselo nejprve vysvětlovat, v jakém smyslu jsou termíny používány.

ad c) Vědecké poznatky mají umožnit předvídání. Mají upozornit na blížící se úkoly a připravit jejich řešení. V současné době akcelerace dějinného vývoje je tato potřeba naléhavější než kdy jindy. Počínající vědeckotechnická revoluce vyžaduje nezbytně plánování do budoucna. Z těchto důvodů musí mít sociologické disciplíny předstih před stávající realitou. Nesouhlasím s názorem, že sociolog má zkoumat jenom to, co je, a ne to, co „není“. Na Západě se rozvíjí futurologie, obvykle sociálně-filosofického charakteru. Proč by nemohla být marxistická sociologická futurologie jako samostatný obor? Práce našich teoretiků o vědeckotechnické revoluci (zvláště R. Richty) by mohly být základem pro vybudování tohoto oboru.

ad d) Vliv na praxi není vždy kritériem rozvinutosti vědy. Může existovat rozvinutá disciplína, a přesto její vliv na praxi může být zanedbatelný. Zpravidla však rozvinutost vědy je podmíněna potřebami praxe a také praxe využívá pak víceméně vědeckých poznatků. (Např. sociologie průmyslu a průmyslového podniku je stimulována praxí a do určité míry je praxí konzumována.)

Uvedená kritéria budou použita k celkovému posouzení stavu sociologie u nás, u jednotlivých skupin sociologických disciplín jen zčásti (vzhledem k rozsahu článku).

III. Hodnocení stavu jednotlivých skupin sociologických disciplín

1. Obecná sociologie a dějiny sociologie.

Obnovení sociologie u nás po 15leté přestávce bylo provázeno těžkými, vzrušenými a dlouhotrvajícími diskusemi o předmětu sociologie a historického materialismu. Diskutovalo se přitom také o odlišnosti sociologie od vědeckého komunismu, filosofické, sociální a kulturní antropologie, sociální psychologie aj. Diskuse nevedly k jednoznačným závěrům. Předmět obecné sociologie zůstal nedořešen. Nyní Ústav filosofie a sociologie ČSAV připravuje další diskusi k těmto otázkám.

Usuzuji, že v této problematice by aspoň zčásti pomohlo použití kritéria referenčního systému. Pokud jde o odlišnost od filosofie, je nutno vyjít z toho, že referenčním systémem filosofie je celá realita. Toto hledisko ukazuje, že úkolem sociální filosofie (včetně filosofie dějin) je studium „působení“ univerzálních zákonů v životě společnosti, zvláště jejich specifických „projevů“. Vědecký komunismus, pokud je koncipován především jako strategie a taktika přetváření společnosti, je disciplína politologická, tj. speciální disciplína v rámci politologických oborů.

S předmětem sociologie souvisí systém obecné sociologie. Dosavadní

naše příručky, většinou v podobě skript,³ se zaměřují jen na některé části obecné sociologie. Systém a struktura obecné sociologie nebyly zatím u nás vypracovány, ani soustava hlavních tématických okruhů.

Dosud se při výkladu obecné sociologie opíráme o polské a sovětské teoretiky. Koncepte polských i sovětských autorů jsou však také rozdílné. (Například koncepte J. Szczepeañského⁴ je značně širší než J. J. Wiatra⁵ a Z. Baumana.⁶ Podobně pojetí G. Osipova⁷ obsahuje daleko širší problematiku než koncepte V. P. Rožina,⁸ který zužuje sociologii na výklad oblasti společenského života.) (Pozn.: Podle mého názoru nejpřijatelnější je pojetí široké, srov. konceptci Szczepeañského a G. Osipova.)

Nerozpracován je systém kategorií obecné sociologie a jejich výklad. Marxistická sociologie by měla především vyložit exaktně kategorii společensko-ekonomické formace. V. I. Lenin ve své práci „Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?“ vyslovil názor, že Marx „postavil sociologii na vědeckou základnu tím, že stanovil pojem společensko-hospodářské formace jako komplexu daných výrobních poměrů a že zjistil, že vývoj těchto formací je přírodně-historický proces“.⁹ Leninova myšlenka, často citovaná, nevyvolala však bohatou produkci na toto téma. Dosavadní výklady o podstatě formace, jejím systému a struktuře, jsou příliš stručné a nehotové.

Analýza pojmu formace předpokládá rozbor kategorií základny a nadstavby. Zdá se, že složitost problematiky teorie základny a nadstavby (zvláště působení ekonomické sféry na ostatní oblasti) odrazuje teoretiky od hluboké analýzy „nadstavbovosti“ a její míry. (Diskuse v padesátých letech, podněcené články J. V. Stalina o otázkách jazykovědy, nevyšly v závěry.)

Slabým místem v obecné sociologii zůstává problematika společenských činností a procesů. Nelze ji vyřešit tím, že se ze systému sociologie vypustí.

Součástí obecné sociologie je metodologie. Naši experti v metodologii soustřeďují svůj zájem především na metody a techniky výzkumu. Obecnější otázky, např. problematika sociologického determinismu, zůstávají stranou.

Úzce spjatý s obecnou sociologií jsou dějiny sociologie. Zatím nevládneme celkový přehled dějin sociologie. (J. Kľofáč a V. Tlustý ve své práci o soudobé sociologii¹⁰ informují jen o moderní západní sociologii.) Rovněž nám chybí podrobnější dějiny české a slovenské sociologie, zvláště dějiny po roce 1945 do dnešní doby.¹¹

³ Knižně byla vydána jen práce A. Siráckého, *Sociológia*, Bratislava, 1966.

⁴ J. Szczepeañski, *Základní sociologické pojmy*. Praha, 1966.

⁵ J. J. Wiatr, *Společnost. Úvod do systematické sociologie*, Praha, 1963.

⁶ Z. Bauman, *Sociologie*, Praha, 1965.

⁷ G. Osipov, *Sociology. Problems of Theory and Method*. Moskva, 1969.

⁸ V. P. Rožin, *Úvod do marxistickej sociologie*. Bratislava, 1963.

⁹ V. I. Lenin, *Kdo jsou „přátelé lidu“, a jak bojují proti sociálním demokratům? Vybrané spisy*, sv. I, str. 82. Praha, 1950.

¹⁰ J. Kľofáč a V. Tlustý, *Soudobá sociologie*. (I. díl vyšel v r. 1965, II. díl v r. 1967. Praha.)

¹¹ Upozorňuji na práci J. Macků, *Vybrané kapitoly z dějin československé sociologie*. Praha, 1968.

2. Historická sociologie.

Někteří sociologové považují historickou sociologii za součást obecné sociologie. I když je nutno všechny sociální jevy pojímat jako jevy dynamické, tj. v pohybu, příp. ve vývoji, nelze tím sociologii dějin eliminovat.

Historická sociologie má svou vlastní problematiku. Řeší fundamentální otázky dějinného vývoje, např.: Je společenský vývoj jednotný proces? Existuje jen jedna vývojová linie nebo více linií? (Např.: Šly dějiny Asie, Afriky, Ameriky, po téže linii jako v Evropě? Nedopouštíme se při výkladu dějin asijských, afrických a amerických zemí evropocentrismu?) Jak a proč vznikly, vyvíjely se, příp. zanikly společenské systémy, řády? Byly všechny dosavadní systémy „nutné“? (Např. nebyla otrokářská formace deviací v dějinném vývoji?) Proč je dějinný vývoj nerovnoměrný? Z jakých příčin nastávají období zrychleného pohybu, stagnace, úpadku? Které „globální společnosti“ jsou dnes (např. v tzv. rozvojových zemích)? Jaký bude jejich další vývoj? aj.

Problematika vývoje společensko-ekonomických formací je dnes znovu v diskusi. Stalinovo jednoduché schéma periodizace dějin bylo opuštěno a je „rehabilitována“ periodizace Marxova. Opět se otevřela problematika „asijské“ formace a tím celá problematika různých forem přechodu od prvotní pospolné společnosti k pokročilejším společnostem, tj. v některých zemích k „asijské“ formaci, v jiných k antické a někde bezprostředně k feudální formaci. Tyto otázky se u nás přenechávají historikům a filozofům. (Práce sociologa E. Urbánka¹² je světlou výjimkou.)

Historická sociologie je jedna z nejméně pěstovaných (nejen u nás) sociologických disciplin. Příčina toho je mj. ve složitosti problémů. Historická sociologie vyžaduje hlubokou historickou erudici. Týmová spolupráce s historiky je „conditio, sine qua non“. Dosud se však u nás málo daří.

Součástmi historické sociologie jsou *sociologie jednotlivých společensko-ekonomických formací*. Zatím ucelené systematické práce nejsou, ani o kapitalistické formaci, ani o socialistické společnosti.

3. Sociologie konkrétních společností.

Stěžejním úkolem našich sociologů by měl být komplexní rozbor společnosti, tj. našeho společenského systému a jeho struktury (sférové a skupinové a také činností a procesů). V roce 1967 byl podniknut rozsáhlý výzkum sociální stratifikace týmem, složeným ze sociologů, statistiků, demografů, ekonomů a dalších odborníků.¹³ Stratifikační rozbor však nestačí. Významnější je analýza sférové struktury, tj. rozbor oblasti technické, ekonomické, politické, právní, morální, výchovné, duchovně-kulturní (v užším smyslu), mimo to sféry demografické a ostatních. Přitom je třeba prozkoumat jejich vzájemnou vazbu, zjistit, v čem je nesoulad, příp. rozpornost. Zvláštní pozornost vyžaduje opožďování některých oblastí, především sféry světonázorové a sféry morální. Tato analýza sférové struktury umožní hlubší interpretaci výzkumů stratifikace. Z rozboru sférové

¹² E. Urbánek, *Struktura a dynamika třídní společnosti*. Praha, 1966.

¹³ P. Machonin a kol., *Československá společnost*. Bratislava, 1969.

a sociální (skupinové) struktury vyplyne i rozbor společenských činností a procesů (zvl. socializace a integrace). Tímto způsobem by bylo možné dojít k přesnějšímu poznání stavu naší československé společnosti a stupně jejího vývoje.

4. Speciální sociologie.

a) Sociologie jednotlivých oblastí kulturně-spoločenského života.

Klasifikace speciálních sociologií není ustálená, ani jejich pojmenování není jednotné. (V některých tříděních se spojuje např. sociologie techniky a sociologie vědy, v jiných sociologie vědění se sociologií jazyka a sociologií vědy, podřazuje se sociologie životní úrovně sociologií ekonomiky, aj. Pokud jde o pojmenování, někteří neužívají termínu „demografická sociologie“, ale mluví jen o sociologických aspektech demografických jevů, kolísá se mezi názvem „sociologie zdraví“ a označením „sociologie nemoci“ atd.).

Komplikace je také v tom, že oblasti nejsou stejné úrovně. Např. „sféra“ duchovní kultury je vlastně soustava několika sfér. Mimo to uvnitř sociologií jednotlivých oblastí vznikají ještě speciálnější disciplíny, například o určitých úsecích, institucích atp.

Dosavadní klasifikace upravují takto:

- sociologie geografická,
- sociologie demografická,
- sociologie lékařská (v ní sociologie nemoci, sociologie lékařství aj.),
- sociologie techniky,
- sociologie ekonomiky (v ní sociologie průmyslu, průmyslového podniku, zemědělství aj.),
- sociologie politiky (v ní sociologie státu, sociologie politické strany aj.),
- sociologie práva,
- sociologie vojenství,
- sociologie kultury (= duchovní),
- sociologie vědění a ideologie,
- sociologie vědy,
- sociologie náboženství,
- sociologie umění,
- sociologie výchovy a vzdělání,
- sociologie komunikace,
- sociologie tělesné kultury,
- sociologie životního stylu (včetně sociologie volného času),
- sociologie životní úrovně.

(Pozn.: Tento přehled není pochopitelně „beze zbytku“.)

Důležitější než třídění je kritický pohled na stav jednotlivých speciálních sociologií. *Sociologie geografická* se u nás zanedbává. Hospodářská, politická a kulturní geografie ji nemohou nahradit. Tyto disciplíny nemají za úkol studovat komplexní působení geografického prostředí na společenský život. Na sociology patrně doléhá neblahé dědictví z minulých dob, tj. geografická škola dřívější sociologie zdiskreditovala i problematiku.

Sociologie demografická je v obdobné situaci. Demografové sice při výkladu reprodukce obyvatelstva studují sociální determinaci, avšak ostatní sociologickou problematiku (především působení populačních jevů na společnost) nezkoumají, protože nepatří do jejich „resortu“. Sociologové — zčásti pod vlivem reminiscencí na simplistickou demografickou školu — vyklidili toto pole.

Sociologie lékařská má za úkol zkoumat sociální determinaci „civilizačních chorob“ a jejich následky. V rámci této disciplíny sociologie lékařství analyzuje sociologické aspekty lékařského oboru, zdravotnických institucí a zdravotníků (zvl. lékařů). První práce již byly vykonány.

Sociologie techniky by měla být samostatná disciplína. Nelze sice odtrhovat techniku od ekonomiky, ani od vědy, avšak je nutno respektovat, že sociologie techniky má svůj specifický okruh témat. Je třeba důkladněji prostudovat působení všech ostatních společenských oblastí na techniku a také bezprostřední (nejen zprostředkované) působení techniky na politiku, morálku, duchovní kulturu, rovněž podíl jednotlivých společenských skupin na rozvoji techniky, vlivy techniky na společenské skupiny a v neposlední řadě působení techniky na společenské činnosti (zvl. práci) a procesy (zvl. integraci). Nebezpečí „krátkého spojení“ by nemělo odradit od řešení těchto otázek.

Sociologie ekonomiky zahrnuje v sobě sociologii průmyslu, průmyslového podniku, zemědělství a další speciálnější obory. Sociologie průmyslu a zemědělství se již slibně rozvinuly, ale nerozvinula se obecnější sociologie ekonomiky. Rozbor vzájemných vztahů mezi ekonomikou a ostatními sférami by velmi pomohl svými poznatky také obecné sociologii, především teorii základny a nadstavby.

Sociologie politiky je u nás jednou z nejmladších konstituovaných speciálních sociologií. Nevymanila se ještě z úvah o předmětu (zvl. o jeho odlišnosti od politologie). Nesnáz je v tom, že politika proniká více méně do všech ostatních sfér. Sociologie politiky na rozdíl od politologie má mnohem širší „záběr“. Jejimi hlavními tematickými okruhy jsou: společnost a politika, politika a společnost. Rozvíjení sociologie politiky je podmíněno rozpracováním speciálnějších disciplín, a to především sociologie státu a sociologie politické strany. Sociologii státu čeká úkol vyložit všestranné fungování státu (nejen funkci represivní, hospodářsko-organizační a kulturně-výchovnou). Rovněž funkce politické strany nejsou zatím v plném rozsahu vloženy.

Sociologie práva je ve stavu zrodu. Její osudy jsou svázány se sociologií státu. Jejím prvořadým úkolem je výklad všech hlavních funkcí práva (regulativní, kontrolní, funkce právní jistoty aj.), studium účinnosti právních norem (zvláště příčin porušování zákonnosti) a vztahů práva a morálky.

Sociologie vojenství je příliš v rukou vojenských teoretiků a tím je ovlivněn její charakter. Vojenští teoretikové jsou zaujati především problematikou armády, jejího postavení ve společnosti, otázkami postavení, prestiže a funkcí vojáků z povolání, dále vztahu mládeže k armádě atp., ale celkem málo se zajímají o základní problematiku války a míru z hlediska sociologického.

Sociologie morálky (tj. mravních norem, idejí a vztahů) je zatím opomíjena, přestože morální „praxe“ — přesněji řečeno: stav mravních vztahů

hů — vyzývá k sociologickému rozboru. Je naléhavé probádat, proč kodex socialistické morálky se tak pomalu a jen částečně realizuje ve společenském životě.

Sociologie kultury trpí tím, že každý sociolog kultury si kulturu pojímá po svém. Různě široké pojetí kultury je na překážku rozvíjení tohoto oboru. V koncepci kultury by se mělo postupovat od centra duchovní kultury, tj. od světového názoru (v užším smyslu). Kulturologové přitahují problémy „masové kultury“, méně otázky kulturní revoluce. Syntetická sociologie kultury (srovnávací model speciální sociologie), studující zákonitosti vývoje kultury (mj. i skupinovou determinaci kultury), funkce kultury (např. funkci tvorby hodnot, funkci socializační, integrační aj.), dosud nebyla vytvořena.

Sociologie vědění a ideologie se zabývá především sociální determinací vědění a ideologie. Otázky stranickosti vyžadují hlubší rozbor, než tomu bylo dosud. (Např. je nutno se zamyslet nad tím, jak a do jaké míry se projevuje v ideologii specifické společenské postavení inteligence, její potřeby, zájmy a také iluze.)

Sociologie vědy se koncentruje na otázky postavení, funkcí, úlohy a významu vědy ve vědecko-technické revoluci, a to zvláště věd přírodních a jejich aplikovaných oborů. Mnohem méně se uvažuje o úloze věd společenských a o jejich využití. Sociologové by měli mít profesionální zájem na vypracování sociologie sociologie.

Sociologie náboženství. Boj za vědecký světový názor a s ním spojený boj proti náboženským „přežitkům“, který dosáhl velké intenzity v padesátých letech, velmi zeslábl. Nedávný výzkum religiozity v Severomoravském kraji⁴⁴ ukázal, že naši občané s otázkou náboženskou zdaleka nejsou „vyrovnaní“. Aktuálním úkolem v sociologii náboženství je probádat sociální determinovanost náboženského života a jeho působení v naší současné společnosti.

Sociologie umění zahrnuje v sobě sociologii jednotlivých druhů umění, literárního, výtvarného, hudebního aj. V poslední době vznikly dílčí studie ze sociologie literatury a ze sociologie hudby. Stěžejní úkol zůstává otevřen, tj. výklad sociálních funkcí umění.

Sociologie výchovy a vzdělání se začala teprve nyní rozvíjet. Zatím má spíše abstraktní charakter. Je orientována více k problematice výchovy (k funkcím výchovy, k jejím cílům, institucionalizaci a profesionalizaci, k výchovnému procesu atp.) než ke vzdělání.

Sociologie komunikace je diferencována na sociologii jazyka, písma, tisku, televize, rozhlasu, filmu aj. Naši experti v sociologii komunikace se zajímají nejvíce o sociologii televize, rozhlasu a filmu. Sociologie jazyka je mnohem složitější než ostatní uvedené disciplíny. Výklad sociální determinovanosti vývoje jazyka a jeho působení předpokládá také filologické znalosti. Vypracování sociologie jazyka si patrně vyžádá delší dobu.

Sociologie tělesné kultury, tělesné výchovy a sportu je ve stadiu úvodních studií a neodvažuje se ještě k širším generalizacím (o funkcích tělesné kultury a její úloze a významu). Současné a připravované výzkumy povedou k rychlejšímu rozvoji této disciplíny.

⁴⁴ E. Kadlecová, Sociologický výzkum religiozity Severomoravského kraje. Praha, 1967.

Sociologie životního stylu má nyní možnost využít značného empirického materiálu z výzkumů volného času. Teoretické úvahy o životním stylu jsou teprve „in statu nascendi“.

Sociologie životní úrovně se často redukuje na „hmotnou“ stránku. Životní úroveň má však také stránku duchovně-kulturní, a proto sociologie životní úrovně nemůže být považována za součást sociologie ekonomiky.

b) *Speciální sociologie společenských skupin.*

Speciální sociologie skupin (v širším smyslu — sociologové dosud nedefinovali exaktně, co je skupina, soubor, pospolitost atp.) jsou především tyto:

- sociologie tříd a vrstev,
- sociologie profesionálních skupin,
- sociologie územních a sídlištních skupin,
- sociologie etnických a rasových skupin,
- sociologie biosociálních skupin.

Zvláštní oddíl tvoří sociologie malých skupin. (V klasifikaci speciálních sociologií skupin dochází ke kolizím v důsledku rozlišování makroskupin a mikroskupin.)

Sociologie jednotlivých tříd a vrstev. V socialistické společnosti se podstatně — vzhledem ke kapitalismu — mění nejen struktura tříd a vrstev, ale také jejich postavení, funkce, úloha a význam. Je proto nutno studovat specifické postavení dělnické třídy za socialismu, inteligence a nové třídy — třídy družstevního rolnictva.

Sociologie dělnické třídy. Komplexní rozbor dělnické třídy nebyl dosud realizován. Analýza by exaktně ukázala, jak se změnila původní sociální skladba dělnické třídy (v důsledku zániku buržoazie, následkem přeměn maloburžoazie, zvláště městské, a také přechodem části příslušníků dělnické třídy do vrstvy inteligence tím, že byli pověřeni řídicími, organizačními, správními, politickými a jinými funkcemi). Hluboký výklad fungování dělnické třídy v jednotlivých sférách společenského kulturního života, její skladby (profesionální, kvalifikační, podle charakteru práce aj.), zůstává úkolem do budoucna.

Sociologie inteligence. Inteligenci je věnováno mnohem více teoretických studií. Projevuje se v tom naléhavá potřeba vyjasnit, co je inteligence, jak odlišit inteligenci od ostatních „zaměstnanců“. Překvapující je enormní vzrůst inteligence u nás (inteligence — v širokém smyslu — je asi 25 % hospodářsky aktivního obyvatelstva). Komplexní výzkum však rovněž ještě nebyl proveden. V teoretickém rozboru je nutno vyložit vztah inteligence k dělnické třídě a k družstevnímu rolnictvu a především její funkce ve vědecko-technické revoluci.

Sociologie družstevního rolnictva je ve stadiu relativně pokročilém. Řada výzkumů prozkoumala některé stránky postavení a života družstevního rolnictva. (Chybí však výzkum politických názorů a postojů.) V teoretické problematice nutno dále rozpracovat otázky svazku družstevního rolnictva s dělnictvem a inteligencí.

Sociologie jednotlivých profesionálních skupin má před sebou rozsáhlé pole činnosti. Zatím jsou jen nesmělé začátky, např. v sociologii učitele, vojáka z povolání aj.

Sociologie územních a sídlištních skupin. Slibný rozvoj prožívá sociologie města a sociologie venkova.

Sociologie města má za předmět výklad typů a systémů měst, struktury městského obyvatelstva po stránce sociální, ekonomické, kulturní aj., mobilitu, případně také sociálně-psychologické otázky (typ městského člověka aj.). Problematikou na obecnější úrovni je urbanizace společenského života, její příčiny a důsledky. Naši odborníci v sociologii města si zatím kladou problematiku užší. Četné výzkumy jim k tomu poskytují dostatečný empirický materiál. Příští vývoj by měl směřovat více k výrazné sociologické problematice než k otázkám demograficko-sociologickým.

Sociologie venkova má analogické tematické okruhy. Studuje především sociální strukturu venkova, mobilitu (mj. „útek“ z venkova do měst), styl života, životní úroveň, problémy kultury na vesnici, otázky sbližování města a venkova aj. Institucionalizace tohoto oboru se velmi osvědčila.

Sociologie etnických a rasových skupin.

Sociologie národa. Problematika národa je řešena více historiograficky, demograficky a sociograficky než sociologicky. Nedostačující je především rozbor funkcí. Studie o nacionalismu, internacionalismu a kosmopolitismu mají převážně charakter politologický.

Z rasových problémů u nás čeká na výzkum a rozbor především cikánská otázka.

Sociologie biosociálních skupin (v širokém smyslu) je diferencována na sociologii ženy, sociologii manželství a rodiny, sociologii věkových skupin, sociologii generace aj.

Sociologie ženy má za předmět postavení ženy ve společnosti, její fungování, úlohu a význam v technice, ekonomice, politice, duchovní kultuře, dále v jednotlivých profesích, ve městě, na venkově atd. V tomto rozsahu studie dosud neexistují.

(Pozn.: Sociologie muže se zdá — neprávem — v naší „mužské“ civilizaci „zbytečná“.)

Sociologie manželství a rodiny se tradičně těší přízni demografů a sociologů. V souvislosti se značnou rozvodovostí se diskutuje o krizových jevech rodinného života a hledají se cesty k upevnění rodiny.

Sociologie věkových skupin. Zatímco se velká pozornost věnuje mládeži, zvláště studentské, jak po stránce empirické tak i teoretické (jejím politickým postojům a hnutím, rozporům mezi mládeží a starší generací atd.), ostatní věkové skupiny jsou opomíjeny. Naléhavá je potřeba sociologie stáří nejen proto, že lidí starých přibývá, ale především proto, že jejich životní podmínky odchodem do důchodu se prudce zhoršují a radikálně se mění jejich životní styl.

(Pozn.: Sociologie generace se nekryje se sociologií věkových skupin. Generace jsou podmíněny také historickou situací.)

c) *Sociologie sociálních činností a sociálních procesů.*

Sociální činnosti a sociální procesy (tj. série změn, které jsou důsledkem činnosti) se většinou studují v rámci obecné sociologie. (Pozn.: Odlišení činností a procesů v některých případech je těžké, protože některé jevy jsou i činností i procesem.)

Z činností je studována soustavně jen činnost nejvýznamnější – práce. *Sociologie práce* je u nás pojímána velmi úzce a bývá spojována se sociologií průmyslu a průmyslového podniku. Obecnější otázky (funkce, úloha, význam práce ve společenském životě) se předávají obecné sociologii.

Nutnost specializace a dělby práce povede nepochybně k postupnému rozvíjení dalších speciálních sociologií o jednotlivých činnostech a procesech, zvláště sociologie řízení a organizování, sociologie boje, sociologie revoluce aj.

Přehlédneme-li stav speciálních sociologií (po obnovení sociologie u nás), rýsuje se tento obraz:

a) Disciplíny v rozkvětu: sociologie průmyslu, průmyslového podniku, zemědělství, města, venkova, rodiny, mládeže, sociologie práce.

b) Disciplíny v počátečním rozvoji: sociologie techniky (ne však jako samostatná disciplína), sociologie vojenství, kultury, vědy, náboženství, výchovy, umění, komunikace (vyjma sociologii jazyka a písma), sociologie životní úrovně, sociologie dělnické třídy, inteligence, družstevního rolnictva, profesionálních skupin (jen některých), sociologie národa, sociologie řízení, sociologie revoluce.

c) Disciplíny ve „stavu zrodu“: sociologie politiky, státu, strany, práva, vědění a ideologie, životního stylu, sociologie stáří.

d) Disciplíny opomíjené: sociologie geografická, demografická, sociologie morálky.

(Pozn.: Toto hodnocení bude zpřesněno, příp. revidováno, jakmile Ústav filosofie a sociologie ČSAV bude analyzovat plnění pětiletého plánu za léta 1966–1970.)

5. *Sociální patologie*. (Pozn.: V nemarxistické literatuře se sociálně-patologické jevy označují jako „deviantní chování“.) Nečekaný počet patologických jevů v socialistické společnosti (kriminalita, chuligánství, prostituce, sebevražednost, alkoholismus aj.) vyburcoval konečně i u nás sociology (po právnících, demografech a psychologích) ke zkoumání a výkladu těchto jevů. Bude třeba „globálního“ pohledu na všechny sociálně-patologické jevy, zvláště na jejich sociální determinaci a následky.

(Pozn.: V této stati vynechávám problematiku hraničních oborů. Podle mého názoru má „raison d'être“ i biosociologie a psychosociologie.)

I V. Z á v ě r y.

Aplikuji-li kritéria hodnocení, uvedená v úvodu článku, na soustavu sociologických disciplín, docházím k těmto závěrům:

a) Stupeň konstituování sociologických disciplín je nedostačující. Předmět mnoha disciplín není jasně definován, rovněž není vybudován systém kategorií a zákonů v jednotlivých oborech. Institucionalizace je značně nerovnoměrná.

b) Stupeň poznání je neuspokojivý. Definování kategorií je v počátcích, k formulování obecnějších zákonů se ještě nedospělo. Poznání se zpravidla omezuje na dílčí úseky.

c) „Předstih“ u většiny disciplín není.

d) Vliv na praxi je vcelku slabý. (Vina je na obou stranách, jak na straně

praxe, která se jen v některých oborech obrací na sociology, tak na straně sociologů, kteří zatím nemají mnoho k nabídnutí.)

Na obranu sociologie nutno připomenout, že 15letá přestávka v sociologii zavinila těžké škody. Ve vědách, rychle se rozvíjejících, nelze si „dovolit“ přestávku. Obnova sociologie byla krajně nesnadná, protože bylo nutno budovat od základů a z velké většiny s novými pracovníky. (Z tohoto hlediska se jeví dosavadní sociologická aktivita a produkce jako velmi záslužná.) Kontinuita se starší sociologii byla a je minimální jednak z ideologických příčin, jednak také proto, že starší sociologickou produkci, zvláště předválečnou (díla I. A. Bláhy, E. Chalupného, J. L. Fischera, B. Foustky, J. Krále, K. Gally, J. Šímy a ostatních) dnes málokdo z mladších sociologů zná.

V současné době absolvují sociologické studium na vysokých školách první posluchači. Jejich speciální vyškolení jim dává vhodné podmínky pro efektivnější práci.

Kritika stavu soustavy sociologických disciplín naznačila cestu, jak dál:

1. rozvíjet další diferenciaci, specializaci a dělbu práce a také integraci sociologických oborů a podle stupně naléhavosti je adekvátně institucionálnízovat,

2. zajistit rovnoměrnější vývoj sociologických disciplín, zabránit živelnému vývoji,

3. vypracovat ucelené systémy jednotlivých disciplín,

4. rozvíjet — pokud je to možné — teorii na základě empirických výzkumů,

5. respektovat požadavky praxe a usilovat o uplatnění sociologických poznatků v praxi,

6. zaměřit bádání k potřebám rozvoje vědecko-technické revoluce,

7. usilovat o hlubší spolupráci s oborovými vědami,

8. rozvíjet mezinárodní spolupráci. (Pozn.: Bylo by např. třeba založit mezinárodní sociologický časopis pro sociology ze socialistických zemí.)

Tyto směrnice činnosti pochopitelně nejsou nic nového pod sluncem. Problém je v tom, jak je uskutečnit.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser behandelt in seinem Aufsatz Über die Situation in dem System der soziologischen Disziplinen, bei uns zuerst das Problem der Klassifikation der soziologischen Fachgebiete. Er unterscheidet folgende Kategorien: 1. Allgemeine Soziologie (die Geschichte der Soziologie miteinbegriffen), 2. historische Soziologie, 3. Soziologie der konkreten Länder, 4. spezielle soziologische Disziplinen: a) der einzelnen Gebiete des gesellschaftlichen Lebens, b) der einzelnen Gruppen, c) der einzelnen gesellschaftlichen Tätigkeiten a Prozesse, 5. Sozialpathologie. Als Kriterien für die Beurteilung der Lage der Soziologie in der Tschechoslowakei betrachtet der Autor die Stufe der Konstituierung, das Maß der Erkenntnisse über die Gesetzmäßigkeiten des gesellschaftlichen Lebens, den „Vorsprung“ der Wissenschaft vor der Realität und die Beeinflussung der Praxis. Auf der Grundlage der Kritik einzelner Disziplinen gelangt der Verfasser zur Schlußfolgerung, die Situation der tschechischen und slowakischen Soziologie sei nicht befriedigend (der Gegenstand mancher Disziplinen bleibt ungelöst, das System der Hauptbegriffe und der Gesetze ist noch nicht erbaut worden, die Institutionalisierung ist nicht gleichmäßig, die Beeinflussung der Praxis ist im ganzen schwach.) Zum Schluss stellt er die Hauptaufgaben für weitere Entwicklung der Soziologie in der Tschechoslowakei.